

بررسی و تحلیل چالش‌های سیاسی - امنیتی مرزهای جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

حسن مؤمنی^۱، محمد قاسمی^۲، قاسم قنبری^۳

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۹/۱۳

تاریخ پذیرش: ۹۳/۰۹/۲۹

از صفحه ۸۷ تا ۱۱۶

پژوهش‌نامه نظم و امنیت انتظامی، سال هفتم،
شماره سوم (پیاپی بیست و هفتم)، پاییز ۱۳۹۳

چکیده

ضرورت و هدف: یکی از موضوعات مهم در جغرافیای سیاسی، موضوع مرز و اختلافات مرزی است که همیشه توجه پژوهشگران این رشته را به خود جلب کرده است. جمهوری اسلامی ایران در منطقه‌ای قرار دارد که از نظر ایدئولوژیک و راهبردی متحد منطقه‌ای ندارد و تقریباً از همه جهات جغرافیایی با چالش‌هایی روبرو است که برخی از این چالش‌ها را می‌توان در مرز مشترک با کشور آذربایجان دانست، چرا که بعد از فروپاشی شوروی سابق در سال ۱۹۹۱، مرزهای آن که به «سد آهنین یا دیوار آهنین» معروف بود، به یک باره از هم گسست. هدف اصلی و اساسی این مقاله، شناسایی چالش‌های سیاسی - امنیتی مرزهای ج.ا.ایران و جمهوری آذربایجان و بررسی تأثیر آن بر روابط امنیتی - انتظامی در مرز دو کشور است. روش بررسی: پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ روش، تحلیلی - توصیفی و گردآوری آن پیمایشی است. به این نحو که اطلاعات لازم از اسناد و مدارک، تجربیات و پیمایش حضوری نگارندگان از مرز یاد شده و ... جمع‌آوری و سپس با استفاده از پرسش‌نامه محقق ساخته با اخذ نظر از صاحب‌نظران مرتبط اقدام شد. ضرایب آلفای کرونباخ به دست آمده برای کل پرسشنامه (مقدار ۰/۸۷۵۲)، بیانگر آن است که پرسش‌نامه تحقیق از پایایی لازم برخوردار است. یافته‌ها و نتایج: از دیدگاه پاسخگویان «وجود پایگاه‌های جاسوسی رژیم صهیونیستی در نزدیکی مرزهای ایران» با میانگین نمره ۴/۳۳ از ۵ نمره بیشترین تأثیر و چالش «تردد‌های غیرمجاز مرزی» با میانگین نمره ۳ از ۵ نمره کمترین تأثیر را در روابط امنیتی - انتظامی در مرز دو کشور دارد.

کلید واژه‌ها

چالش‌های سیاسی مرز، چالش‌های امنیتی مرز، امنیت، مرز.

۱- کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران

۲- عضو هیئت علمی پژوهشی پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی و دانشجوی دکترای فرهنگ و ارتباطات، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، رایانامه: aomghasemi@yahoo.com

۳- عضو هیئت علمی پژوهشی پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی و دانشجوی دکترای جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی، رایانامه: gh_ghanbari@yahoo.com

جمهوری اسلامی ایران جزو چند کشور اول دنیا از نظر داشتن همسایگان مرزی بوده و در منطقه‌ای که در آن واقع است، هم از نظر ایدئولوژیک و هم از نظر راهبردی متحد منطقه‌ای ندارد. همسایگان مسلمان ایران مشتمل بر افغانستان و پاکستان در شرق، ترکمنستان و آذربایجان در شمال، ترکیه و عراق در غرب و کشورهای حاشیه خلیج فارس در جنوب، همگی یا از هم‌پیمانان ایالات متحده آمریکا بوده یا با آن رابطه نزدیک دارند. بنابراین پیرامون جمهوری اسلامی ایران را قلمروهای همسایه‌ای تشکیل می‌دهد که با وجود نزدیکی دینی، مذهبی، قومی و نژادی، مناسبات حسنه و راهبردی با ایران ندارند و ایران تقریباً از همه جهات جغرافیایی با تهدیدها، چالش‌های امنیتی - انتظامی (در مقاله حاضر بررسی خواهد شد) و اختلافات مرزی روبرو است.

در شرق، ایران با کشورهای افغانستان و پاکستان هم مرز است، هر دو کشور مشکلاتی را برای ایران به وجود آورده و خواهند آورد. پاکستان با ترکیب جمعیتی خود در شرق ایران تا جنوب در کنار دریای عمان هم از نظر ایدئولوژیک و هم از نظر راهبردی به شدت با ایران تضاد دارد و به مرکز تجمع و پایگاه اشراک مسلح علیه جمهوری اسلامی ایران تبدیل شده است. افغانستان با وضعیت خاص خود، مرزهای ایران را ناامن کرده و وجود و حضور میلیون‌ها افغانی در ایران بر این مشکل افزوده است؛ با حضور جدی آمریکا در افغانستان و در اختیار داشتن پایگاه‌های نظامی، تهدیدی جدی، امنیتی - انتظامی برای ایران به‌شمار می‌آید. در مرزهای جنوب، حضور آمریکا و ناتو در خلیج فارس و تبعیت کشورهای عربی از آمریکا که روز به روز مواضع ضد ایرانی خود را آشکارتر می‌کنند، تهدیداتی را برای ایران به‌وجود آورده است.

مرزهای غربی از جمله مرزهایی هستند که بیشترین تحولات و اختلافات مرزی را از زمان پیدایش داشته‌اند. تاریخ نشان می‌دهد که همسایه غربی ایران، چه در زمان حکومت عثمانی و چه پس از آن و جدایی و استقلال کشور عراق، همواره به بهانه‌های مختلف از قبیل تضعیف امپراتوری ایران، سرکوب شیعیان، تسلط بر مناطق مهم در مجاورت مرزهای غربی ایران و در اواخر قرن بیستم به بهانه سرنگون کردن انقلاب نوپای اسلامی و تصرف مناطق نفت خیز جنوب، به دنبال اشغال خاک ایران بوده‌اند. پایه

بهانه‌گیری‌های همسایه غربی، همواره اختلاف ارضی و مسائل قومی مذهبی بوده است. مرزهای شمالی نیز با توجه به اینکه اکنون به عنوان امن‌ترین و باثبات‌ترین مرزهای کشور محسوب می‌شود، مسائل خاص خود را دارد که در این مقاله به بخش‌هایی از آن پرداخته خواهد شد.

مناطق مرزی علاوه بر تأثیرپذیری از شرایط و ویژگی‌های کل کشور، متأثر از مسائل و ویژگی‌های خاص مناطق مرزی نیز هست. خصوصیات نظیر دوری از مرکز، انزوای جغرافیایی، تنوع قومیت‌ها، مذاهب و فرهنگ‌ها، کاهش میزان اعمال نظارت دولت مرکزی بر آنها و... بنابراین ضروری است تا فعالیت‌های علمی و فناوری در مرز افزایش یابد تا بتوان چالش‌های امنیتی - انتظامی را تبدیل به فرصت‌ها و از فرصت‌ها نیز استفاده مؤثر و بهینه کرد.

بیان مسئله

قبل از فروپاشی شوروی سابق در سال ۱۹۹۱ میلادی مرزهای شوروی به‌وسیله مرزبانی کل روسیه که زیر نظر (کا.گ.ب) بود اداره می‌شد. این مرزها صرفاً به‌وسیله اتباع روسی و با استفاده از تجهیزات و امکانات حفاظتی، شدیداً محافظت و هرگونه تحرک در مرزها سریعاً به مرکز (مسکو) ارسال می‌شد. تمام جمهوری‌های زیرمجموعه شوروی از یک قانون واحد پیروی می‌کردند. این حفظ و حراست از مرزها به‌شکلی بود که از طرف غربی‌ها به نام «سد آهنین یا دیوار آهنین» لقب گرفت.

با فروپاشی شوروی سابق و خروج نیروهای نظامی و مرزبانان روسی از خاک آذربایجان، این اقدامات شدید حفاظتی از مرزها به یکباره از هم گسست و مرزهای امن شوروی با جمهوری اسلامی ایران بدون کنترل رها و به مرزهای ناامن و هرج‌ومرج تبدیل شد. به‌گونه‌ای که هر یک از اتباع ایرانی به‌راحتی و بدون داشتن هیچ‌گونه گذرنامه یا ویزا، می‌توانستند با خودروی سواری خود به تمامی نقاط جمهوری آذربایجان سفر کنند و بعد از چند روز دوباره مراجعت کنند. بعد از فروپاشی شوروی سابق چالش‌های امنیتی - انتظامی در این مرز بروز کرده است که در زیر به برخی از این چالش‌ها پرداخته خواهد شد.

- تعیین نکردن رژیم حقوقی دریای خزر که به موجب آن مرزهای آبی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان در این دریا، جنجال‌برانگیزترین مرزها در این منطقه است.
  - طرح مسائلی نظیر پان‌ترکیسم، آذربایجان بزرگ و گرایش برخی از مرزنشینان به تبلیغات ضدفرهنگی انجام شده نیز قابل‌تأمل است.
  - وقوع جنگ قره‌باغ بین آذربایجان و ارمنستان در حاشیه مرزهای ایران به طول تقریباً ۱۳۰ کیلومتر و برچیده شدن موانع موجود در مرزهای مشترک با ایران عامل دیگری در ایجاد ناامنی و هرج‌ومرج و تردد غیرمجاز و در نهایت منجر به ایجاد چالش‌های امنیتی و انتظامی در این مرز شده بود و مرز بین ایران، ارمنستان و آذربایجان را با بحران روبه‌رو کرد. در شرایط کنونی ارمنستان به دلیل انزوای خود و محاصره و تحریم از سوی آذربایجان، گرایش شدیدی به جمهوری اسلامی ایران دارد.
  - گسترش نفوذ آمریکا و رژیم صهیونیستی و فعالیت‌های اطلاعاتی، جاسوسی و تبلیغات منفی آنها علیه ایران در آذربایجان با توجه به موقعیت جغرافیایی و راهبردی که این کشور در منطقه قفقاز دارد، با همکاری آمریکا و پیمان ناتو، می‌تواند تهدیدی برای جمهوری اسلامی ایران در مرزهای شمال محسوب شده و باعث خدشه‌دار شدن امنیت در مرزها شود.
  - وجود تردهای غیرمجاز و فعالیت‌های قاچاق در مرزهای پیش‌گفته و تبلیغات بسیار زیاد جمهوری آذربایجان در خصوص ورود مواد مخدر به آن کشور از طریق ایران.
  - انحراف مسیر رودخانه ارس در اثر عوامل طبیعی که بیش از ۴۰۰ کیلومتر از مرز فوق را تشکیل می‌دهد و همچنین احداث سد خداآفرین و قیز قلعه سی بر روی آن.
- بر این اساس، پرسش اصلی این مقاله این است؛ چالش‌های سیاسی-امنیتی و انتظامی مرزهای جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان کدام‌اند؟

پرسش‌های فرعی:

- تأثیر هر یک از چالش‌ها بر روابط مرزی دو کشور به چه میزان است؟

- راه کارهای مناسب برای از بین بردن چالش‌های سیاسی - امنیتی و انتظامی کدام‌اند؟

پیشینه پژوهش

با بررسی‌های صورت گرفته، تحقیقی که به طور مستقیم به بررسی چالش‌های سیاسی - امنیتی مرزهای ج.ا.ا و جمهوری آذربایجان پردازد، یافت نشد؛ اما به لحاظ پیشینه و بررسی چالش‌های مرزی نوشتارهایی وجود دارد که به طور مختصر به برخی از آنها اشاره می‌شود.

- همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت، چالش‌ها و راه کارها: در این همایش مقالات بسیاری توسط پژوهشگران حوزه مرز نگارش شده که به دو نمونه اشاره می‌شود.

حجت‌الله شرفی و دیگران در مقاله‌ای با عنوان آمایش امنیتی جغرافیایی مرز و پردازش آن در محیط سامانه اطلاعات جغرافیایی، به آمایش فضایی مکانی پرداخته‌اند و به نتیجه رسیده‌اند که از طریق آمایش مرزی می‌توان تعادل امنیتی برقرار کرد و امنیت پایدار مرزها به تمام اقدامات عملی نظامی و غیرنظامی در فراهم کردن زمینه‌ها و بسترهای لازم امنیت در سطوح مختلف جامعه به‌ویژه برای مناطق مرزی و مرزنشینان در جهت ایجاد محیطی امن برای مردم محلی و دولت‌ها و کاهش چالش‌های مرزی فراهم می‌کند.

سید هادی زرقانی در مقاله «بررسی و تحلیل چالش‌های مرزی در ایران» به چالش‌های شهرهای مرزی نظیر دوری از مرکز جغرافیایی، توسعه نیافتگی، بالابودن ضریب نامنی، محدودیت سرمایه‌گذاری، ضعف شاخص‌های هویت ملی و قرار گرفتن در معرض انواع تهدیدهای نظامی، امنیتی، تروریستی و ... اشاره کرده است.

«مرزها و امنیت اجتماعی، چالش‌های فراروی امنیت در مناطق مرزی و راه کارهای اجرایی آن» مقاله‌ای است که توسط خالد اسماعیل‌زاده نگارش شده است. وی به تأثیرات مخرب سیاسی و امنیتی هدایت‌شده مرزها اشاره کرده است. وی نتیجه می‌گیرد که تا زمانی که نیازهای زندگی بشر به خصوص در نواحی مرزی و محروم برآورده نشود، افراد ناخواسته به سوی فعالیت‌های غیررسمی و در نتیجه افزایش چالش‌های مرزی گرایش پیدا می‌کنند.

همچنین می‌توان به دو کتاب جغرافیای سیاسی مرزهای ایران: شرح عبور خط مرز و عوامل مؤثر در مرزهای آینده نوشته جلال ستاره و کتاب مفاهیم بنیادی در جغرافیای سیاسی مرز نگارش شده به وسیله ایما رضایی اشاره کرد.

ادبیات پژوهش

سرحد: در حقیقت مفهوم میزان نهایی یا «اندازه» را می‌رساند که در جای خود مفهوم «بس» بودن یا کفایت داشتن را می‌رساند و بیستر جنبه نگاه به درون دارد و از پویایی سیاسی «نگاه به بیرون» داشتن بهره زیادی ندارد (مجتهدزاده، ۱۳۷۹، ص ۳۲).

مرز: در فارسی از مفهوم «سامان» فراتر نمی‌رود و آن خطی است جداکننده دو سرزمین که هیچ‌گونه نگاه به درون یا بیرون را نمی‌رساند، مرز جلوگاه خط فرضی است که در نتیجه فشار سیاسی - نظامی دو قدرت علیه یکدیگر پدیدار می‌آید (مجتهدزاده، ۱۳۷۹، ص ۳۲).

خطوط مرزی، خطوط اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تجدید حدود یک واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شوند (پیشگاهی فرد، ۱۳۸۵، ص ۶۵۷).

مرز و بوم مفهومی است که موجودیت یک سرزمین سیاسی یا یک کشور و خط پیرامونی جداکننده آن را از دیگر سرزمین‌های سیاسی می‌رساند (مجتهدزاده، ۱۳۷۹، ص ۳۱).

هر مرز، دو ناحیه، خطه یا سرزمین همجوار را از هم جدا می‌کند. بنابراین، هر جا صحبت از مرز می‌شود، حتماً صحبت از سرزمین، قلمرو یا بوم نیز است. مرز حد فاصل و مشخص‌کننده این دو قلمرو از یکدیگر است (میرحیدر، ۱۳۷۱، ص ۱۰).

قلمرو دولت‌ها به‌وسیله مرزهای سیاسی از هم متمایز می‌شود و همیشه جنبه قراردادی دارد. منشأ ایجاد مرزها، تفکیک قلمرو سیاسی ممالک مختلف است، زیرا مرزها بیش از آنکه مشخص‌کننده محیط طبیعی باشند، متمایز کننده حاکمیت ملل هستند (معمدنژاد، ۱۳۴۸، ص ۱۰).

چنانچه منظور از واحد سیاسی، دولت باشد، خطوطی که سرزمین یک دولت را از دولت دیگر جدا می‌کند، به مرزهای بین‌المللی معروف هستند (میرحیدر، ۱۳۷۱، ص ۱۴۱).

امنیت: داشتن یا به دست آوردن اطمینان نسبت به سلامت موجودیت و مایملک، نسبت به اعتبار و موقعیت و نسبت به همه آنچه که زیر چتر «منافع ملی» قرار می‌گیرد (مجتهدزاده، ۱۳۷۹، ص ۳۲). از طرفی امنیت به معنای فقدان تهدید جدی نسبت به ارزش‌های اساسی است (بیلیس و دیگران، ۱۳۸۳، ص ۳۴).

امنیت مرزی: ریشه بخش عمده‌ای از مشکلات را که در داخل کشور بروز پیدا می‌کند، بایستی در مرزها جستجو کرد. امنیت مرز به معنای جلوگیری از هرگونه اعمال خلاف قانون در طول مرزهای یک کشور و قانونی کردن تردد اشخاص و حمل و نقل کالا و حیوانات اهلی با رعایت ضوابط قانونی و از طریق دروازه‌های مجاز مرزی است (خطابی، ۱۳۷۴، ص ۸۵).

دو تحول اصلی در امنیت مرزی:

الف) دگرگونی در حوزه گفتمانی: گذار از گفتمان سلبی به گفتمان ایجابی امنیت

تأکید بر مفهوم «دفع تهدید» و «صیانت» از «مرز» که جوهره اصلی امنیت مرزی را شکل می‌دهد، متناسب با «گفتمان سلبی»^۱ از امنیت است که در آن امنیت در نبود تهدید تعریف می‌شود.

ب) دگرگونی در حوزه سازمانی: گذار از ژئوپلیتیک به ژئوکالچر

«ایمانوئل والر اشتاین»^۲ در کتاب «سیاست و فرهنگ در نظام متحول جهانی» از بروز تغییری اساسی در «نظام تصمیم‌سازی جهانی» سخن می‌گوید که جوهره آن را گذار از لایه‌های سخت به لایه‌های نرم تصمیم‌سازی در حوزه سیاست شکل می‌دهد. به عبارت دیگر اگر از اواخر قرن ۱۹ به این سو چنین گمان می‌رفت که تصمیم‌بازیرگان سیاسی به میزان زیادی مبتنی و متأثر از عوامل جغرافیایی است که وسعت، موقعیت، توانمندی‌های طبیعی، شکل ظاهری و کیفیت سرزمین از تجلیات اصلی آن بوده این نگرش با نزدیک‌تر شدن به سال‌های پایانی قرن بیستم مورد چالش واقع شده و جای خود را به بنیادها و ملاحظات فرهنگی می‌دهد. این تحول از آن حیث مهم است که

1 - Negative discourse

2 - Immanuel Waller stein

«مطالعه فرهنگی حکومت» (ژئوکالچر) را جایگزین «مطالعه جغرافیایی حکومت» (ژئوپلیتیک)^۱ می‌کند و بدین‌وسیله تصویر «متصلب» از مرز مورد بازنگری قرار گرفته، تصویری سیال از آن ارائه می‌شود که ضرورتاً مطابق با خطوط ترسیمی بر روی نقشه‌های سیاسی نیستند.

پان ترکیسم

پان‌ترکیسم ایدئولوژی ملی‌گرا و جنبش سیاسی، فرهنگی در اواخر قرن نوزدهم بود. این عقیده سیاسی خواهان وحدت فرهنگی، زبانی و سیاسی تمامی ترک‌هایی بود که بر اساس زبان، خویشاوندی، تبار، تاریخ و سنن مشترک قابل شناسایی هستند. هدف اصلی جنبش پان‌ترکیسم، در نهایت تلاش برای نوعی وحدت- فرهنگی یا مادی یا هر دو- میان تمامی مردمانی است که واقعاً یا به ظاهر ریشه‌های ترکی دارند و در داخل یا خارج از مرزهای امپراتوری عثمانی (و در نتیجه در خارج یا داخل جمهوری ترکیه) زندگی می‌کنند.

چالش سیاسی - امنیتی:

لغت‌نامه دهخدا احتمال می‌دهد که چالاک و چالش هر دو از «چال»- به معنی رفتار- باشند. دهخدا با شاهد آوردن این بیت مولوی که می‌گوید: «چالش است این لوت خوردن نیست این/ تا تو برمالی به خوردن آستین»، چالش را به معنی جنگ و جدال، حمله و یورش می‌داند و علاوه بر معانی ذکر شده در فرهنگ معین، تلاش، کشتی و مصارعت را هم ذیل معانی «چالش» ذکر می‌کند. در فرهنگ وبستر، زیر واژه Challenge، دو معنی ذکر شده است؛ ۱- نافرمانی، تمرد و اعتراض، ۲- دعوت به مبارزه (مبارزه‌طلبی)، چالش وضعیتی است که استعداد آن را دارد که هم به ظرفیتی برای فرصت‌سازی و فرصت‌خیزی تبدیل شود و هم به محملی برای شکل‌گیری تهدیدات امنیتی.

تحولات مفهومی مرز

مرزها در دو قالب طبیعی و قراردادی همچون مرزهای سیاسی، مصنوعی و حتی نامرئی وجود دارند. در واقع مفهوم مرز ریشه در وجود تفاوت‌ها دارد. هر جا که دو پدیده

متفاوت با هم برخورد می‌کنند، یک فصل مشترک یا نقطه تماس میان آنها به وجود می‌آید که اصطلاحاً مرز میان آنها خوانده می‌شود و در مورد مرزهای طبیعی نیز می‌توان وجود چنین شرایطی را در طبیعت میان دو محیط متفاوت اقلیمی یا گیاهی که انسان در پیدایش آن هیچ نقشی ندارد مشاهده کرد. در محیط‌های انسانی هم برخورد میان ویژگی‌های متفاوت انسانی نظیر نژاد، رنگ پوست، زبان، قومیت و... که در کل هویت قومی - نژادی یا فرهنگی یک گروه را تشکیل می‌دهند، در زمره مرزهای نامرئی قرار می‌گیرند (ندیری، ۱۳۸۹، ص ۲۳).

با توجه به تحولاتی که پس از شکل‌گیری نظام برآمده از کنگره وستفالی تاکنون در مفهوم مرزهای بین‌المللی و چگونگی تأمین امنیت مرزها به وجود آمده است می‌توان به این نتیجه رسید که تحول مفهوم مرز و به تبع آن امنیت مرزی سه دوره مشخص را سپری کرده است.

در دوره اول که می‌توان آن را در مقطع زمانی سال‌های ۱۹۴۵-۱۷۰۰ تعریف کرد، امنیت از یک مفهوم سنتی برخوردار بود. به گفته «ماکیاولی» در این دوره امنیت ما مساوی با ناامنی دشمن است و برعکس یا برای داشتن صلح باید در داخل مرزهای دشمن جنگ ایجاد کرد. در این دوره مفهوم صلح و جنگ قابل تفکیک هستند و هر دو از یکدیگر مجزا می‌شوند. در واقع در این دوره تأمین امنیت از طریق گسترش سرزمینی و افزایش جمعیت مناطق مفتوحه مورد توجه است و بنابراین نباید مرزهای باثباتی را برای کشور در نظر گرفت.

در دوره دوم (۱۹۹۰-۱۹۴۵) با افزایش تجارت بین‌المللی، پیشرفت علم و فناوری، رشد اقتصاد و گسترش ارتباطات، دولت‌ها برای تأمین امنیت خود از رویکرد نظامی صرف، در جهت گسترش مرزی منصرف شده و به ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی امنیت توجه بیشتری نشان می‌دادند.

در دوره سوم که سال‌های پس از ۱۹۹۰ را شامل می‌شود، با توجه به روند یک‌دست شدن جامعه جهانی، دیگر تأمین امنیت تنها در داخل مرزهای یک کشور کافی نیست، بلکه در چنین جهانی امنیت یک کشور مساوی با امنیت همه است و برعکس؛ یعنی

مفهوم امنیت یک مفهوم متقابل، مساوی و یکسان برای همه دولت‌ها است (ربیعی و احمدی، ۱۳۸۴، ص ۱۵).

مرز و امنیت

از امنیت ملی تعاریف متفاوتی صورت پذیرفته است. از این‌رو در پرتو شرایط جهان کنونی، بسیاری از نظریه‌پردازان به این نکته رسیدند که برداشت سنتی از امنیت به‌هیچ وجه نمی‌تواند پاسخگوی شرایط متحول کنونی باشد. از این‌رو بازنگری در این مفهوم برای هماهنگی بیشتر با شرایط به گونه‌ای ضروری مورد تأیید همگان درآمد (ندیری، ۱۳۸۹، ص ۲۴).

نقش دولت‌ها و سازمان‌ها برای ایجاد انسجام، وفاق اجتماعی و رفاه و آسایش و همچنین تأمین امنیت بالاخص در مناطق مرزی، پیچیده و مشکل شده است و رویکردهای قدیمی جوابگوی نیاز مرزهای ایران نیست. آن‌گاه که پلیس با مظاهر بی‌نظمی و بی‌قانونی در مرز مقابله می‌کند، حاصل آن امنیتی است که بیشتر جنبه عمومی دارد. تقویت احساس امنیت در کنار تلاش برای توسعه امنیت عمومی در مرزها از جمله دغدغه‌های دولت‌ها و سامانه‌های امنیتی و جزو جدایی‌ناپذیر برنامه‌های راهبردی کشورها است.

اختلافات و درگیری‌های قومی- مذهبی به‌ویژه در نواحی مرزی کشور مؤلفه‌های دولت یعنی تمامیت ارضی، جامعه و حتی مشروعیت رژیم را تهدید می‌کند. در مناطق مرزی کشور که بعضاً دارای تعدد قومیت هستند، گروه‌های افراطی، خشونت را نه تنها در مقابل نیروهای دولتی بلکه در برابر اقلیت‌های مذهبی یا به‌طور کلی در مورد جامعه، رهبری و هدایت کرده‌اند. اختلافات قومی- مذهبی نه فقط تمامیت ارضی و رژیم کشورها را با خطر تجزیه‌طلبی تهدید می‌کند، بلکه قادر است کشور را در مقابل مداخله خارجی هم آسیب‌پذیر کند.

بنابراین دولت‌ها با تلفیق وفاداری به میهن مخصوصاً در نواحی مرزی کشور سعی دارند فرایند جامعه‌پذیری سیاسی را به اجرا گذارند و اعلام کنند که به اختلافات قومی- مذهبی دامن نمی‌زنند. بنابراین رویکرد کلی که می‌تواند چنین جوامع ناهمگون را از لحاظ قومی- مذهبی به سوی همزیستی در یک جامعه سوق دهد، چیزی است که می‌توان نام آن را مدارا گذاشت (همان منبع، ص ۲۵).

عوامل تأثیرگذار بر امنیت مرزها

امنیت یک مفهوم چندوجهی است و به همین دلیل درباره معانی آن اختلاف نظر زیادی وجودی دارد. تعاریف مندرج در فرهنگ‌های لغت درباره مفهوم امنیت بر روی احساس آزادی از ترس یا احساس امنیتی که با ناظر بر امنیت مادی و روانی است، تأکید دارند. بنابراین می‌توان گفت اطمینان نسبت به سلامت جان، مال و ناموس را امنیت گویند. امنیت امری استنباطی است که واقعیت یافتنش در محیط مستلزم اقدامات و برنامه‌ریزی‌های ویژه‌ای است، امنیت دارای پنج خصوصیت عمده است؛ ۱- نسبی بودن آن است، به این معنا که یک تعریف مطلق از امنیت نمی‌تواند وجود داشته باشد، ۲- ذهنی بودن مفهوم امنیت است. احساس امنیت یا عدم امنیت یک برداشت و امر ذهنی است که ریشه در اعتقادات و باورهای مذهبی، اخلاقی و فرهنگی مردم و رهبران یک کشور دارد. ذهنی بودن امنیت ناشی از میزان اعتبار، ارتباط، توانایی و درجه اعتبار، فوریت، اولویت و مرکزیت ارزش‌ها و منافع مورد تهدید ناشی می‌شود، ۳- تجزیه‌ناپذیر بودن این مفهوم است. در حقیقت امنیت در مقابله کردن با حاکمیت و استقلال یک کشور رابطه مستقیم دارد؛ ۴- ماهیت متغیر محیط بیرونی و داخلی امنیت ملی مرتبط است، ۵- گستردگی عرصه، قلمرو و حریم‌های امنیتی مشاهده می‌شود (ربیعی، ۱۳۸۴، ص ۱۳۶).

عوامل متعددی در امنیت مرزها ممکن است به صورت مستقیم و غیرمستقیم تأثیرگذار باشند که از جمله می‌توان به قدرت همسایگان، اختلافات مرزی، اختلافات قومی و نژادی، توسعه مناطق مرزی، اختلافات مذهبی، موقعیت جغرافیایی و... اشاره کرد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ روش، تحلیلی- توصیفی و روش گردآوری اطلاعات مشتمل بر کتابخانه‌ای و میدانی است که در روش میدانی از پرسش‌نامه محقق‌ساخته و مشاهده استفاده شده است.

جامعه نمونه، صاحب‌نظران و کارشناسان امنیتی و سیاسی شامل اساتید دانشگاهی مرتبط با مرز، فرماندهان مرزبانی (از سطوح عالی تا فرماندهان هنگ‌های مرزی در مرز مشترک با آذربایجان)، مدیران کل و رؤسای ادارات وزارت‌خانه‌های مرتبط با مرز (وزارت

کشور، خارجه، نیرو، دفاع و ...)، فرمانداران شهرستان‌های مرزی در مرز مشترک با آذربایجان، مدیران کل سیاسی امنیتی استان‌های مرزی در مرز مشترک با آذربایجان، وابسته نظامی و مسئول سیاسی سفارت جمهوری اسلامی ایران در آذربایجان و... هستند که به صورت تمام‌شماری در دسترس، پرسشنامه‌ها تکمیل شد.

پایایی ابزار عبارت است از اینکه اگر یک وسیله اندازه‌گیری که برای سنجش متغیر و صفتی ساخته شده در شرایط مشابه در زمان یا مکان دیگر استفاده می‌شود، نتایج مشابهی از آن حاصل شود و خاصیت تکرارپذیری و سنجش نتایج یکسان داشته باشد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۴، ص ۱۵۵). پایایی به ثبات اندازه‌گیری در زمان‌های مختلف اطلاق می‌شود (خاکی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۸).

برای محاسبه ضریب قابلیت اعتماد ابزار اندازه‌گیری، شیوه‌های مختلفی به کار برده می‌شود. از آن جمله می‌توان به شیوه‌های زیر اشاره کرد؛ اجرای دوباره آزمودن (روش بازآزمایی)؛ روش موازی (آزمون‌های هم‌تا)؛ روش تصنیف (دو نیمه کردن)، روش کودر، ریچاردسون؛ روش آلفای کرونباخ (سرمد و دیگران، ۱۳۸۱، ص ۱۶۷).

در این تحقیق، به منظور تعیین پایایی پرسشنامه‌ها، از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. این روش برای محاسبه هم‌مانگی درونی ابزار اندازه‌گیری که خصیصه‌های مختلف را اندازه‌گیری می‌کند، به کار می‌رود. با توجه به ضرایب آلفای به‌دست‌آمده (۰/۸۷۵۲) برای پرسش‌های مربوط به بخش‌های مختلف پرسشنامه، در مجموع می‌توان گفت پرسشنامه تحقیق از پایایی لازم برخوردار می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

توصیف جمعیت‌شناختی پاسخگویان

در این تحقیق پس از استخراج پرسشنامه‌ها از طریق نرم‌افزار اس.پی.اس. نتایج زیر حاصل شده است:

۱- وضعیت سنی پاسخگویان

سن ۱۰/۴ درصد از پاسخگویان، کمتر از ۴۵ سال، ۱۶/۷ درصد بین ۴۰ تا ۴۵ سال، ۳۵/۴ درصد بین ۴۵ تا ۵۰ سال، ۲۰/۸ درصد بین ۵۰ تا ۵۵ سال و ۱۶/۷ درصد نیز ۵۵

سال به بالا بوده است. میانگین سن پاسخگویان ۴۸/۱ سال با انحراف معیار ۷/۳ سال بوده است که شاید بتوان گفت به دلیل میان سالی می‌توانند تجربیات مفیدی داشته باشند.

۲- سطح تحصیلات پاسخگویان

میزان تحصیلات ۶/۳ درصد از پاسخگویان، فوق دیپلم، ۲۷/۱ درصد لیسانس، ۵۲/۱ درصد فوق لیسانس و ۱۴/۶ درصد نیز دکتری بوده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود سطح تحصیلات اکثر پاسخگویان، فوق لیسانس می‌باشد که می‌توان گفت پاسخگویان از تحصیلات مناسبی برخوردار بودند.

۳- میزان ارتباط مسئولیت یا رشته تخصصی پاسخگویان با مباحث مرزی مطرح‌شده در این تحقیق

میزان ارتباط مسئولیت یا رشته تخصصی ۵۶/۳ درصد از پاسخگویان با مباحث مرزی مطرح‌شده در این تحقیق، خیلی زیاد، ۳۷/۵ درصد زیاد و ۶/۳ درصد متوسط بوده است. نتیجه ارتباط مسئولیت یا رشته تخصصی پاسخگویان با مباحث مرزی مطروحه در این تحقیق نشان می‌دهد که تمام پاسخگویان توسط پژوهشگران به درستی انتخاب شده‌اند و این امر اثرات زیادی در نتایج تحقیق خواهد داشت.

چالش‌های سیاسی - امنیتی بر روابط مرزی دو کشور

۱- میزان تأثیر عدم تحدید حدود و رژیم حقوقی دریای خزر

نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «عدم تحدید حدود و رژیم حقوقی دریای خزر»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۱۸	۳۷/۵
زیاد	۲۴	۵۰
متوسط	۵	۱۰/۴
کم	۱	۲/۱
خیلی کم	۰	۰
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۰	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۸۷/۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۱۰/۴ درصد متوسط و ۲/۱ درصد کم و خیلی

کم عنوان نموده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۴/۲۳ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از زیاد» می‌باشد.

۲- میزان تأثیر «آلودگی دریای خزر»

نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «آلودگی دریای خزر»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۶	۱۲/۵
زیاد	۱۸	۳۷/۵
متوسط	۱۱	۲۲/۹
کم	۱۰	۲۰/۸
خیلی کم	۳	۶/۳
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۵۰ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۲۲/۹ درصد متوسط و ۲۷/۱ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۲۹ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از متوسط» است.

۳- میزان تأثیر «استخراج نفت در دریای خزر»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «استخراج نفت در دریای خزر»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۲۲	۴۵/۸
زیاد	۱۴	۲۹/۲
متوسط	۶	۱۲/۵
کم	۳	۶/۳
خیلی کم	۰	۰
اصلاً	۳	۶/۳
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۷۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۱۲/۵ درصد متوسط و ۶/۳ درصد کم و خیلی کم عنوان نموده‌اند، ضمن آن که ۶/۳ درصد از پاسخگویان نیز معتقدند این شاخص در این زمینه، بی‌تأثیر است. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۶۹ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بین متوسط و زیاد» است.

۴- میزان تأثیر «پان ترکیسم»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «پان ترکیسم»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۱۹	۳۹/۶
زیاد	۱۵	۳۱/۳
متوسط	۹	۱۸/۸
کم	۱	۲/۱
خیلی کم	۲	۴/۲
اصلاً	۲	۴/۲
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۷۰/۸ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۱۸/۸ درصد متوسط و ۶/۳ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند، ضمن آن که ۴/۲ درصد از پاسخگویان نیز معتقدند این شاخص در این زمینه، بی‌تأثیر است. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۸۸ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «نسبتاً زیاد» می‌باشد.

۵- میزان تأثیر «همکاری آذربایجان با ناتو»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «همکاری آذربایجان با ناتو»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۲۱	۴۳/۸
زیاد	۲۰	۴۱/۷
متوسط	۲	۴/۲

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
کم	۲	۴/۲
خیلی کم	۳	۶/۳
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۸۵/۴ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۴/۲ درصد متوسط و ۱۰/۴ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۴/۱۳ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «زیاد» می‌باشد.

۶- میزان تأثیر «وجود پایگاه‌های جاسوسی رژیم صهیونیستی در نزدیکی مرزهای ایران» توزیع نظر پاسخگویان درباره میزان تأثیر «وجود پایگاه‌های جاسوسی رژیم صهیونیستی در نزدیکی مرزهای ایران»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۲۰	۴۱/۷
زیاد	۲۴	۵۰
متوسط	۴	۸/۳
کم	۰	۰
خیلی کم	۰	۰
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۹۱/۷ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد و ۸/۳ درصد متوسط عنوان نموده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۴/۳۳ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالتر از زیاد» می‌باشد.

۷- میزان تأثیر «حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای (ایالات متحده و ..) و روابط دوستانه با جمهوری آذربایجان»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر

«حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای (ایالات متحده و...) و روابط دوستانه با جمهوری آذربایجان»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۲۲	۴۵/۸
زیاد	۱۸	۳۷/۵
متوسط	۷	۱۴/۶
کم	۱	۲/۱
خیلی کم	۰	۰
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۸۳/۳ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۱۴/۶ درصد متوسط و ۲/۱ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۴/۲۷ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از زیاد» می‌باشد.

۸- میزان تأثیر «تردهای غیرمجاز مرزی»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «تردهای غیرمجاز مرزی»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۱	۲/۱
زیاد	۱۷	۳۵/۴
متوسط	۱۴	۲۹/۲
کم	۱۴	۲۹/۲
خیلی کم	۱	۲/۱
اصلاً	۱	۲/۱
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۳۷/۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۲۹/۲ درصد متوسط و ۳۱/۳ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند، ضمن آن که ۲/۱ درصد از پاسخگویان نیز معتقدند این شاخص در این زمینه، بی‌تأثیر است. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۰۰ (از ۵

نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «متوسط» می‌باشد.

۹- میزان تأثیر «قاچاق مواد مخدر و تبلیغات رسانه‌های آذری بر علیه ایران در این خصوص»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر

«قاچاق مواد مخدر و تبلیغات رسانه‌های آذری بر علیه ایران در این خصوص»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۹	۱۸/۸
زیاد	۱۶	۳۳/۳
متوسط	۱۶	۳۳/۳
کم	۵	۱۰/۴
خیلی کم	۱	۲/۱
اصلاً	۱	۲/۱
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۵۲/۱ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۳۳/۳ درصد متوسط و ۱۲/۵ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند، ضمن آن که ۲/۱ درصد از پاسخگویان نیز معتقدند این شاخص در این زمینه، بی‌تأثیر است. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۵۰ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «مابین متوسط و زیاد» می‌باشد.

۱۰- میزان تأثیر «قاچاق مشروبات الکلی و اقلام ضد فرهنگی»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «قاچاق مشروبات الکلی و اقلام ضد فرهنگی»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۶	۱۲/۵
زیاد	۱۶	۳۳/۳
متوسط	۱۴	۲۹/۲
کم	۸	۱۶/۷
خیلی کم	۴	۸/۳
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۴۵/۸ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۲۹/۲ درصد متوسط و ۲۵ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۲۵ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از متوسط» است.

۱۰- میزان تأثیر «حوادث مرزی سال ۱۳۹۰ در مرزهای مشترک که منجر به کشته شدن افسر آذری و سرباز ایرانی شد.»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر

«حوادث مرزی سال ۱۳۹۰ در مرزهای مشترک که منجر به کشته شدن افسر آذری و سرباز ایرانی شد.»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۵	۱۰/۴
زیاد	۲۶	۵۴/۲
متوسط	۹	۱۸/۸
کم	۶	۱۲/۵
خیلی کم	۲	۴/۲
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۶۴/۶ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۱۸/۸ درصد متوسط و ۱۶/۷ درصد کم و خیلی کم عنوان نموده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۵۴ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «مابین متوسط و زیاد» می‌باشد.

۱۲- میزان تأثیر «تغییر مسیر رودخانه‌های مرزی منجر به جابجایی مرز»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «تغییر مسیر رودخانه‌های مرزی منجر به جابجایی مرز»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۱۱	۲۲/۹
زیاد	۱۸	۳۷/۵
متوسط	۱۰	۲۰/۸

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
کم	۴	۸/۳
خیلی کم	۳	۶/۳
اصلاً	۲	۴/۲
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۶۰/۴ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۲۰/۸ درصد متوسط و ۱۴/۶ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند، ضمن آن که ۴/۲ درصد از پاسخگویان نیز معتقدند این شاخص در این زمینه، بی‌تأثیر است. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۵۰ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «مابین متوسط و زیاد» است.

۱۳- میزان تأثیر «رسانه‌های آذربایجان بر واگرایی مرزنشینان»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «رسانه‌های آذربایجان بر واگرایی مرزنشینان»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۷	۱۴/۶
زیاد	۲۶	۵۴/۲
متوسط	۸	۱۶/۷
کم	۵	۱۰/۴
خیلی کم	۲	۴/۲
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۶۸/۸ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۱۶/۷ درصد متوسط و ۱۴/۶ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۶۵ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «مابین متوسط و زیاد» است.

۱۴- میزان تأثیر «افزایش واگرایی مرزنشینان به دلیل عدم پوشش شبکه‌های صدا و سیما در مناطق مرزی»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر

«افزایش واگرایی مرزنشینان به دلیل عدم پوشش شبکه‌های صدا و سیما در مناطق مرزی»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۱۱	۲۲/۹
زیاد	۱۹	۳۹/۶
متوسط	۱۶	۳۳/۳
کم	۱	۲/۱
خیلی کم	۱	۲/۱
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۶۲/۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۳۳/۳ درصد متوسط و ۴/۲ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۷۹ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «نسبتاً زیاد» است.

۱۵- میزان تأثیر «برخورد نامناسب مأموران آذری با اتباع ایرانی به بهانه‌های مختلف»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر «برخورد نامناسب مأمورین آذری با اتباع ایرانی به بهانه‌های مختلف»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۲	۴/۲
زیاد	۲۸	۵۸/۳
متوسط	۱۲	۲۵/۰
کم	۶	۱۲/۵
خیلی کم	۰	۰
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان طور که ملاحظه می‌شود ۶۲/۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۲۵ درصد متوسط و ۱۲/۵ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۵۴ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «مابین متوسط و زیاد» است.

۱۶- میزان تأثیر «ساخت سدهای مشترک مرزی خدا آفرین و قیز قلعه‌سی در محدوده مناطق اشغالی آذربایجان»

توزیع نظر پاسخگویان در خصوص میزان تأثیر
«ساخت سدهای مشترک مرزی خدا آفرین و قیز قلعه‌سی در محدوده مناطق اشغالی آذربایجان»

میزان تأثیر	فراوانی	درصد فراوانی
خیلی زیاد	۳	۶/۳
زیاد	۱۷	۳۵/۴
متوسط	۲۱	۴۳/۸
کم	۳	۶/۳
خیلی کم	۴	۸/۳
اصلاً	۰	۰
مجموع	۴۸	۱۰۰

همان طور که ملاحظه می‌شود ۴۱/۷ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد، ۴۳/۸ درصد متوسط و ۱۴/۶ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند. میانگین نظرات پاسخگویان در این خصوص، ۳/۲۵ (از ۵ نمره) می‌باشد که در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالتر از متوسط» است.

اولویت‌بندی چالش‌های مختلف سیاسی - امنیتی و انتظامی از نظر میزان تأثیر بر روابط مرزی دو کشور

به منظور مقایسه میزان تأثیر چالش‌های مختلف سیاسی - امنیتی و انتظامی بر روابط مرزی دو کشور، از آزمون تحلیل واریانس فریدمن استفاده شد که نتایج این آزمون در جدول زیر درج شده است:

سطح معنی‌دار (Sig.)	درجه آزادی	مقدار آماره‌خ‌دو	فراوانی	
۰/۰۰۰	۱۵	۱۶۶/۵۳۷	۴۸	مقایسه میزان تأثیر چالش‌های مختلف

با توجه به سطح معنی‌داری به دست آمده (Sig. = ۰/۰۰۰) که کوچکتر از سطح آزمون ($\alpha=۰/۰۵$) است، با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت بین میزان تأثیر این چالش‌ها تفاوت معنی‌داری وجود دارد که با توجه به میانگین‌های به دست آمده می‌توان این چالش‌ها را به صورت زیر اولویت‌بندی کرد:

اولویت‌بندی چالش‌های مختلف سیاسی - امنیتی از نظر میزان تأثیر آن‌ها بر روابط مرزی دو کشور

رتبه	چالش	میانگین (از ۵ نمره)
۱	وجود پایگاه‌های جاسوسی رژیم صهیونیستی در نزدیکی مرزهای ایران	۴/۳۳
۲	حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای (آمریکا و...) و روابط دوستانه با جمهوری آذربایجان	۴/۲۷
۳	عدم تحدید حدود و رژیم حقوقی دریای خزر	۴/۲۳
۴	همکاری آذربایجان با ناتو	۴/۱۳
۵	استخراج نفت در دریای خزر	۳/۹۶
۶	پان ترکیسم	۳/۸۸
۷	افزایش واگرایی مرزنشینان به دلیل فقدان پوشش شبکه‌های صدا و سیما در مناطق مرزی	۳/۷۹
۸	تأثیر رسانه‌های آذربایجان بر واگرایی مرزنشینان	۳/۶۵
۹	حوادث مرزی سال ۱۳۹۰ در مرز که منجر به کشته شدن افسر آذری و سرباز ایرانی شد.	۳/۵۴
۱۰	برخورد نامناسب مأمورین آذری با اتباع ایرانی به بهانه‌های مختلف	۳/۵۴
۱۱	تغییر مسیر رودخانه‌های مرزی منجر به جابجایی مرز	۳/۵۰
۱۲	قاچاق مواد مخدر و تبلیغات رسانه‌های آذری بر علیه ایران در این خصوص	۳/۵۰
۱۳	آلودگی دریای خزر	۳/۲۹
۱۴	قاچاق مشروبات الکلی و اقلام ضد فرهنگی	۳/۲۵
۱۵	ساخت سدهای مشترک مرزی خدا آفرین و قیز قلعه‌سی در محدوده مناطق اشغالی آذربایجان	۳/۲۵
۱۶	تردد‌های غیرمجاز مرزی	۳/۰۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود از دیدگاه پاسخگویان، چالش‌های «وجود پایگاه‌های جاسوسی رژیم صهیونیستی در نزدیکی مرزهای ایران»، «حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای (ایالات متحده و...) و روابط دوستانه با جمهوری آذربایجان»، «عدم تحدید حدود و رژیم حقوقی دریای خزر» و «همکاری آذربایجان با ناتو»، به ترتیب؛ بیشترین تأثیر و چالش‌های «تردد‌های غیرمجاز مرزی»، «ساخت سدهای مشترک مرزی خدا آفرین و قیز قلعه‌سی در محدوده مناطق اشغالی آذربایجان»، «قاچاق مشروبات الکلی و اقلام ضد فرهنگی» و «آلودگی دریای خزر»، به ترتیب، کمترین تأثیر را بر روابط مرزی دو کشور داشته‌اند.

نتیجه‌گیری

با توجه به سطح معنی‌داری به دست آمده ($\text{Sig} = 0/000$) که کوچکتر از سطح آزمون ($\alpha = 0/05$) است، با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت بین میزان تأثیر این چالش‌ها تفاوت معنی‌داری وجود دارد که با توجه به میانگین‌های به دست آمده می‌توان این چالش‌ها را به صورت زیر اولویت‌بندی کرد:

۱- وجود پایگاه‌های جاسوسی رژیم صهیونیستی در نزدیکی مرزهای ایران با میانگین نمره ۴/۳۳ از ۵ نمره یا به عبارتی دیگر ۹۱/۷ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور، زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند. در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از زیاد» می‌باشد.

۲- حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای (آمریکا و...) و روابط دوستانه با جمهوری آذربایجان با میانگین نمره ۴/۲۷ از ۵ نمره یا به عبارتی دیگر ۸۳/۳ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از زیاد» عنوان کرده‌اند.

۳- عدم تحدید حدود و رژیم حقوقی دریای خزر با میانگین نمره ۴/۲۳ از ۵ نمره یا به عبارتی دیگر ۸۷/۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند. در مجموع از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از زیاد» می‌باشد.

۴- همکاری آذربایجان با ناتو با میانگین نمره ۴/۱۳ از ۵ نمره یا به عبارتی دیگر ۸۵/۴ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد عنوان کردند. در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «زیاد» است.

۵- استخراج نفت در دریای خزر با میانگین نمره ۳/۹۶ از ۵ نمره یا به عبارتی دیگر ۷۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد و در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «زیاد» است.

۶- پان ترکیسم با میانگین نمره ۳/۸۸ از ۵ نمره یا به عبارتی ۷۰/۸ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد عنوان و در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «زیاد» است.

۷- افزایش واگرایی مرزنشینان به دلیل عدم پوشش شبکه‌های صدا و سیما در مناطق مرزی با میانگین نمره ۳/۷۹ از ۵ نمره یا به عبارتی ۶۲/۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد عنوان و در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «نسبتاً زیاد» است.

۸- تأثیر رسانه‌های آذربایجان بر واگرایی مرزنشینان با میانگین نمره ۳/۶۵ از ۵ نمره یا به عبارتی ۶۸/۸ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد عنوان و در مجموع از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «هابین متوسط و زیاد» است.

۹- حوادث مرزی سال ۱۳۹۰ در مرزهای مشترک که منجر به کشته شدن افسر آذری و سرباز ایرانی شد با میانگین نمره ۳/۵۴ از ۵ نمره یا به عبارتی ۶۴/۶ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد عنوان و در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بین متوسط و زیاد» است.

۱۰- برخورد نامناسب مأموران آذری با اتباع ایرانی به بهانه‌های مختلف با میانگین نمره ۳/۵۴ از ۵ نمره یا به عبارتی ۶۲/۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد عنوان و در مجموع از دید پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «مابین متوسط و زیاد» می‌باشد.

۱۱- تغییر مسیر رودخانه‌های مرزی منجر به جابجایی مرز با میانگین نمره ۳/۵۰ از ۵ نمره یا به عبارتی ۶۰/۴ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد عنوان و در مجموع از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «مابین متوسط و زیاد» است.

۱۲- قاچاق مواد مخدر و تبلیغات رسانه‌های آذری بر علیه ایران در این خصوص با میانگین نمره ۳/۵۰ از ۵ نمره یا به عبارتی ۵۲/۱ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و خیلی زیاد عنوان و در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «مابین متوسط و زیاد» است.

۱۳- آلودگی دریای خزر با میانگین نمره ۳/۲۹ از ۵ نمره یا به عبارتی ۵۰ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و بالاتر از زیاد عنوان و در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از متوسط» است.

۱۴- قاچاق مشروبات الکلی و اقلام ضد فرهنگی با میانگین نمره ۳/۲۵ از ۵ نمره یا به عبارتی ۴۵/۸ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و بالاتر از زیاد عنوان و در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از متوسط» است.

۱۵- ساخت سدهای مشترک مرزی خدا آفرین و قیز قلعه‌سی در محدوده مناطق اشغالی آذربایجان با میانگین نمره ۳/۲۵ از ۵ نمره یا به عبارتی ۴۱/۷ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و بالاتر از زیاد عنوان و در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «بالاتر از متوسط» است.

۱۶- تردهای غیرمجاز مرزی با میانگین نمره ۳/۰۰ از ۵ نمره یا به عبارتی ۳۷/۵ درصد از پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص را بر روابط دو کشور زیاد و بالاتر از زیاد عنوان و در مجموع می‌توان گفت از دیدگاه پاسخگویان، میزان تأثیر این شاخص بر روابط دو کشور در حد «متوسط» است.

هرچند که چالش‌های خاص انتظامی مثل (تردهای غیرمجاز مرزی، قاچاق مشروبات الکلی و اقلام ضد فرهنگی، قاچاق مواد مخدر و تبلیغات رسانه‌های آذری بر علیه ایران و ...) از دیدگاه پاسخگویان کمترین تأثیر را بر روابط امنیتی - انتظامی در مرز دو کشور را دارند ولی در هر صورت به این موضوعات کماکان باید توجه شود.

پیشنهادها

لازمه تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی مناسب و به‌موقع برای گسترش روابط حُسن همجواری بین دو کشور همسایه و برقراری امنیت انتظامی پایدار در مرزها شناخت فرصت‌ها و چالش‌ها و استفاده مناسب از فرصت‌ها و تبدیل چالش‌ها به فرصت‌ها است.

پیش‌بینی راه‌کارها و تدابیر مناسب، مسئولان ذی‌ربط در امور مرزی را قادر می‌سازد تا بتوانند انجام اقدامات لازم و فعالیت‌ها را در مسیر صحیح هدایت کنند. در این بخش به لحاظ کاربردی بودن تحقیق حاضر و به منظور بهره‌برداری بهینه از فرصت‌ها و چالش‌های احصاء‌شده، پیشنهادها به سه صورت اجرایی، برنامه‌ریزی (معطوف به آینده) و پیشنهادها برای پژوهش‌های آینده ارائه می‌شود.

پیشنهادهای اجرایی

۱- تلاش سازمان‌های ذی‌ربط در مقابله با تأثیرات پایگاه‌های جاسوسی رژیم صهیونیستی در نزدیکی مرزهای ایران از طریق افزایش اشراف اطلاعاتی و به‌کارگیری فناوری‌های نوین؛

۲- تعیین نشدن رژیم حقوقی دریای خزر علی‌رغم اینکه ظاهراً بین پنج کشور ساحلی مطرح است، لیکن عملاً تضاد اصلی بین منافع ج.ا.ایران با دو کشور ترکمنستان و به‌ویژه آذربایجان است. بنابراین وزارت امور خارجه باید با دیپلماسی فعال خود به این دو کشور توجه بیشتری داشته باشد؛

۳- افزایش فعالیت وزارت نفت برای برداشت از ذخایر نفتی در دریای خزر؛

۴- با عنایت به اینکه تغییر مسیر رودخانه‌های مرزی در مرز فوق عمدتاً به سمت ج.ا.ایران است، بنابراین سازمان‌های مسئول برای جلوگیری از استمرار فرسایش ساحل رودخانه‌های مذکور تدابیر لازم را اتخاذ و نسبت به ساحل‌بندی سمت ایران اقدام کنند.

پیشنهاد‌های برنامه‌ریزی (معطوف به آینده)

۱- با عنایت به اینکه تغییر مسیر رودخانه‌های مرزی در مرز یادشده ادامه‌دار بوده و به علت شرایط طبیعی عمدتاً نیز به سمت ایران فرسایش می‌یابد و از طرفی انجام عملیات ساحل‌بندی نیز نیاز به اعتبارات زیاد دارد بنابراین سازمان‌های مسئول به‌ویژه وزارت نیرو برای تأمین اعتبار مناسب آن در برنامه‌های بودجه سالانه اقدام کنند؛

۲- تقویت صدا و سیما در مناطق مرزی و تحت پوشش قرار دادن تمامی شهرها و روستاهای مرزی با کیفیت مطلوب و اجرای برنامه‌های جذاب به‌منظور مقابله با هجمه رسانه‌های تلویزیونی و ماهواره‌ای بیگانه در مناطق مرزی به منظور پیشگیری از واگرایی مرزنشینان که البته برابر آمارهای موجود روز به روز بیشتر می‌شود.

پیشنهادها برای پژوهش‌های آینده

۱- با توجه به اینکه اهم چالش‌های سیاسی امنیتی و انتظامی در مرزهای مشترک با آذربایجان احصاء شده است، لازم است در خصوص چگونگی تبدیل چالش‌ها به فرصت-ها، تحقیقاتی به صورت جامع و کامل صورت گیرد؛

۲- با توجه به اینکه شناسایی چالش‌های مرزی (در همه ابعاد) می‌تواند در مدیریت مناسب مرز و تصمیم‌گیری‌های به‌موقع در امور مرزی تأثیر بسزایی داشته باشد، تحقیقات مشابه برای سایر مرزها نیز انجام شود.

منابع

- بیلیس، جان و دیگران (۱۳۸۳). استراتژی در جهان معاصر: مقدمه‌ای بر مطالعات استراتژیک. ترجمه کابک خیرری. چاپ دوم. تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- پیشگاهی‌فرد، زهرا (۱۳۸۵). فرهنگ جغرافیای سیاسی. تهران: انتخاب.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- خاکی، غلامرضا (۱۳۷۸). روش تحقیق در مدیریت. تهران: مرکز انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
- ربیعی، علی (۱۳۸۴). مطالعات امنیت ملی - مقدمه‌ای بر نظریه‌های امنیت ملی در جهان سوم. چاپ سوم. تهران: وزارت امور خارجه.
- ربیعی، حسین؛ احمدی، سیدعباس (۱۳۸۴). سیر تحولات مفهوم مرز و امنیت مرزها از وستفاليا تا عصر جهانی شدن. مجموعه مقالات همایش ملی مرزها. تهران.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۸۱). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. چاپ پنجم. تهران: آگاه.
- قوام، سیدعبدالعلی (۱۳۸۱). اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل. چاپ هشتم. تهران: سمت.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۷۹). ایده‌های ژئوپلیتیک و واقعیت‌های ایرانی. چاپ اول. تهران: نشر نی.
- معتمدنژاد، کاظم (۱۳۴۸). جغرافیای سیاسی. تهران: دانشگاه تهران.
- میرحیدر، دره (۱۳۷۱). مبانی جغرافیای سیاسی. چاپ اول. تهران: سمت.
- ندیری، مرضیه (۱۳۸۹). نقش گروه‌های قومی در تأمین امنیت نواحی مرزی کشور (مطالعه موردی استان آذربایجان غربی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیای سیاسی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.